

Masarykova univerzita v Brně

Fakulta pedagogická

Seminář k úvodu do pedagogiky – 1.semestr

Vyučující: Mgr. Kateřina Vlčková

FORMY VÝCHOVY

Radoslav Heger , UČO 74483

Brno 28. 10. 2005

- Obsah:**
- 1) Pojem výchovy
  - 2) Výchova školní
    - vyučování
    - mimovyučovací školní aktivity
    - vliv školního prostředí
  - 3) Výchova mimoškolní
    - společenské organizace
    - kulturní instituce
    - hromadné sdělovací prostředky
  - 4) Výchova rodinná
    - veřejné mínění rodiny
    - zájmová orientace rodiny
    - rodinné aktivity
  - 5) Sebevýchova
    - autodiagnostika a automotivace
    - autodidaxe
    - podíl na různých aktivitách
  - 6) Význam výchovy ve společnosti
  - 7) Seznam literatury

Pojem výchovy

Výchova je definována jako proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji a zajistit její plný a mnohostranný rozvoj. Různá pojetí výchovy byla ovlivněna sociokulturními podmínkami, odlišnými koncepcemi pojetí člověka a zdůrazněním jednotlivých stránek výchovného procesu. Někteří filozofové chápali výchovu jako plně řízený proces, který se snaží podřídit člověka normám společnosti (G.A. Lindner, F. Hubert), jiní zdůrazňovali především osobnost vychovávaného a jeho podíl na vlastním utváření (J.J.Rousseau, J. Dewey aj.), třetí proud vychází ze vzájemného vztahu pedagoga a žáka (D.S. Peters, G. Mialaret aj.). Účinnost výchovy závisí jednak na tom, jestli je vychovávaný jedinec otevřen pedagogickému působení a má ve svém vědomí potřebu vzdělávat se, jednak na osobnosti, erudici a výchovných schopnostech pedagoga, a v neposlední řadě rovněž na vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících rozvoj osobnosti.

Formy výchovy

Výchova se uskutečňuje po celý lidský život a v celé společnosti. Podílejí se na ní školská zařízení od školy mateřské až po školu vysokou, dále mimoškolní výchovně-vzdělávací instituce, společenské organizace, kulturní zařízení, hromadné sdělovací prostředky. Velmi důležitý je podíl rodinné výchovy, jejího veřejného mínění, zájmové orientace a jejich rodinných aktivit. V neposlední řadě je třeba zmínit význam sebevýchovy, která zahrnuje sebezvzdělávání, autoregulaci i podíl na různých aktivitách. Koordinaci výchovného působení v celé společnosti zajišťuje stát svým zákonodárstvím a svou správní činností.

Školní výchova

Škola je společenská instituce, jejíž tradiční funkcí je poskytovat vzdělání žákům příslušných věkových skupin v organizovaných formách podle určitých vzdělávacích programů. Je to základní výchovně – vzdělávací zařízení s tisíciletou historií. Pojetí a funkce školy se mění se změnami společenských potřeb, ideové orientace společnosti, její vědy a techniky , jejího umění a celého životního způsobu.

Škola se stala místem socializace žáků, které podporuje jejich osobnostní a sociální rozvoj a připravuje je na život osobní, pracovní a občanský. Ve svém dlouhodobém historickém vývoji se škola postupně demokratizovala a otvírala stále širším vrstvám populace. V r. 1948 bylo deklarováno právo na vzdělání ve Všeobecné deklaraci lidských práv a dále specifikováno v r. 1966 v *Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Jeho hlavní principy jsou:

- a) základní vzdělání bude povinné a svobodně přístupné pro všechny
- b) středoškolské vzdělání ve svých různých formách bude zpřístupněno pro všechny dle schopností vhodnými prostředky, postupně bude zaváděno vzdělání bezplatné
- c) vyšší vzdělání bude rovněž zpřístupněno pro všechny podle schopností všemi vhodnými prostředky, postupně rovněž bezplatně
- d) osobám, které nezískaly nebo nedokončily základní vzdělání, umožnit jeho dokončení
- e) usilovat o rozvoj školského systému, zavést přiměřený systém stipendií a zlepšovat materiální podmínky vyučujících

Škola se postupně specializovala a vznikla tak široká síť škol základních, středních, které zahrnují jak gymnázia poskytující všeobecné vzdělání, tak odborné školy a učiliště připravující kvalifikované odborníky z hlediska potřeb společnosti. Nejvyšší stupeň vzdělání a odborné přípravy poskytují školy vysoké univerzitního, technického i uměleckého směru. Odborné školy všech stupňů se dříve zaměřovaly pouze na profesní přípravu, v poslední době se projevují tendence k posílení všeobecně-vzdělávací orientace svých absolventů. Škola tak má stále hlavní odpovědnost za úroveň, šíři a hloubku všeobecného i odborného vzdělání, i když nemůže beze zbytku splnit všechny náročné pedagogické funkce, které život v moderní společnosti vyžaduje. Škola tak v této situaci má významnou úlohu systemizační a integrační, která jí ukládá uvést nejrůznější podněty, s nimiž se jedinec od nejtělejšího věku setká, do pevného systému informací o přírodě, společnosti a člověku, tak, aby byl schopen porozumět skutečnosti a jednat adekvátně podle potřeb společnosti.

Činnost škol všech stupňů – od mateřských až po vysoké – prostupuje mnohostranně zaměřená výchova. Na žáky působí nejen podněty od pedagogů, ale i školní režim, atmosféra a prostředí. To vše se odráží v osobnosti vzdělávaného jedince, v tom, jaké má vědomosti, dovednosti, návyky, jak dovede rozvíjet své schopnosti a jaké má postoje ke skutečnosti a sociální chování. Z toho vyplývá, že na výchově žáků se podílí každý pracovník školy, a to nejen při vlastním výchovném působení, ale i při všech ostatních činnostech a projevech mimo výuku při neformálním styku. Případný rozpor mezi jejich výchovným působením a jejich názory a chováním mimo vlastní výuku by paralyzoval výchovné záměry školy a znehodnotil obsah a dosah jejího vlivu na rozvoj vzdělávaných jedinců. Takový rozpor mezi slovy a činy a podceňování mimovyučovacího působení na žáky může být příčinou výchovných neúspěchů.

Formy výchovy se dají rozdělit do dvou základních skupin – výchova v rámci vyučování a výchova v mimovyučovacích aktivitách a vlivem školního prostředí. Obě tyto formy se navzájem ovlivňují – doplňují, prostupují, integrují, což zajišťuje pozitivní výsledky výchovného procesu. K těmto formám pak přistupují vlivy další – rodina a jiné instituce.

Škola se tak dnes stále více otevírá životní realitě, což má také za následek sbližování s neformálním vzděláváním a informálním vzděláváním. Jedná se o proces získávání znalostí, dovedností a postojů z každodenních zkušeností, z prostředí a kontaktů s jinými lidmi. Probíhá v rodině, mezi vrstevníky, ve volném čase, přičtení knih a časopisů, poslechu rozhlasu a televize, při účasti na různých společenských událostech. Je neorganizované, nesystematické a nekoordinované a může někdy vyústit až v tzv. descholarizaci, tj. názor, že vzdělávání může být zajištěno bez instituce školy, např. domácím vzděláváním, kdy děti vyučují rodiče. Tato forma vznikla v USA (zahrnuje asi 8% dětí) a v menší míře se vyskytuje i v naší republice. Děti dochází do školy pouze skládat státem předepsané zkoušky. Tato forma vzdělávání má své zastánce i odpůrce, jejichž hlavním argumentem je skutečnost, že škola plní kromě vzdělávání žáka další důležité socializační funkce, které nejsou při domácím vzdělávání naplněny. Přes všechny tyto teorie instituce školy přetrvává a je schopna se postupně zdokonalovat uplatňováním nových technologií, např. alternativní školy, které se odlišují od standardních škol specifickostí obsahu vzdělávání, organizací a metodami výuky, hodnocením výsledků žáků apod.

Základem školní výchovy je *vyučování*. Je určeno třemi didaktickými dokumenty:

- studijním profilem (formuluje obecné cíle výuky)
- učebním plánem (stanoví systém vyučovacích předmětů a jejich zařazení do ročníků)
- učebními osnovami (konkrétní obsah jednotlivých vyučovacích předmětů)

V poslední době se začíná uplatňovat i termín kurikulum, který zahrnuje komplex problémů spojených s procesem vzdělávání, tj. učební osnovy, obsah vzdělávání, plán a obsah veškeré zkušenosti, kterou žáci získávají ve škole a činnostech, které se k ní vztahují.

Obsah výuky specifikují *vzdělávací standardy* (cílové), kde jsou konkrétně vyjádřeny požadavky na vědomosti, dovednosti a další cíle, kterých má být dosaženo. Jádrem vzdělávacích programů je *kmenové (základní) učivo*. Formou uspořádání učiva je *vyučovací předmět*. Tyto předměty se podle obsahu rozlišují na předměty jazykové, humanitní event. společensko-vědní, přírodovědné, esteticko-výchovné, tělovýchovné a technické. Současným trendem je zavádění předmětů integrovaných, např. předmět „ základy společenských věd“ na gymnáziích. Na odborných školách se rozlišují předměty všeobecně vzdělávací a odborné, teoretické a praktické. Dále se rozlišují předměty povinné, nepovinné a volitelné podle toho, jestli jsou určeny všem žákům nebo jen některým skupinám. Obsah vyučovacích předmětů procházel dlouhým historickým vývojem, v němž se odráží stav vědeckého poznání, politický systém země, hodnotová orientace příslušné kultury apod. Členění na předměty se stále ve všech zemích udržuje, i když je někdy kritizováno kvůli tomu, že vede k izolovanosti vědomostí žáků. Proto by každý pedagog při výuce jakéhokoliv předmětu měl působit na žáka komplexně z hlediska jak odborných informací, tak i po stránce estetické, jazykové a hodnotové orientace, aby se jeho osobnost rovnoměrně rozvíjela jak v rovině specifické (vztah k předmětu, zájem o obor, využití odborných zkušeností), tak i v rovině obecné (mravní, estetické, morální, občanské). Základním předpokladem je mnohostranně rozvinutá osobnost učitele se základní orientací ve všech výchovných složkách a dovednost tyto složky v praxi uplatňovat.

Ve škole se neustále uplatňují i různé formy mimovyučovací výchovné práce. Výběr těchto forem je velice bohatý, záleží však na materiálních a personálních podmínkách školy, jak je v praxi uplatní. Škola může mimovyučovací výchovnou práci realizovat jednak vlastními prostředky, jednak ve spolupráci s různými kulturními a společenskými institucemi. Při této činnosti je příležitost rozvíjet osobnost žáků i v oblastech, na něž není během vlastní výuky mnoho času, klást důraz i na stránku citovou, volní, prohlubovat zájmy vědecké i umělecké, technické i pracovní, kulturní i sportovní, a přitom prohlubovat osobní a neformální kontakt pedagoga a žáků. Všechny tyto formy jsou ale náročné na přípravu a vyžadují nemalé hmotné prostředky a investice, což někdy nutí školu redukovat právě tento úsek výchovné práce.

Formy mimoškolní výchovy mohou být hromadné, skupinové nebo individuální. Mezi formy *hromadné* patří např. exkurze do vědeckých, technických a výrobních zařízení, do kulturních institucí i do přírody. Tyto akce jsou pro rozvoj osobnosti velmi důležité, avšak jsou dosti náročné zejména na organizaci. Při nedostatečné přípravě a motivaci a nezvládnutí organizace mohou mít i negativní dopad, přičemž může dojít i k narušení vztahu k hodnotám při nevhodném chování žáků, např. vtipkování.

Skupinové formy jsou na školách značně rozšířeny a představují hlavně práci v nejrůznějších kroužcích. Jsou to relativně malé skupiny jedinců, kteří mají společnou motivaci v určité zájmové oblasti, a proto se ochotně a aktivně podílejí na společné činnosti. Kroužky se týkají všech oblastí výchovy, mohou být zaměřeny na vědu, techniku, kulturu nebo tělovýchovu. Výsledky jejich práce se většinou představují školní i širší veřejnosti při různých vystoupeních, slavnostech, přehlídkách, soutěžích. Práce v malé skupině umožňuje pedagogovi hlubší a neformální kontakt se žáky, ale předpokládá prostorové a materiální podmínky a zejména ochotné, zkušené a obětavé učitele.

Individuální vzdělávací formy mimoškolní výuky představují v současnosti důležitou součást péče zejména o talentovanou mládež. Bez nich by se mladí lidé nemohli zapojit např. do studentské vědecké a odborné činnosti, do vrcholového sportu nebo kulturní činnosti.

Do systému školní výchovy patří i *vliv školního prostředí*, a to jeho stránka materiální i sociální. Patří sem celková úprava školní budovy, její výzdoba i vybavení, kultura mezilidských vztahů ve třídách, mezi učiteli a žáky, učiteli navzájem i mezi všemi dalšími pracovníky školy. Tuto stránku školního života je třeba neustále zdokonalovat.

Všechny formy školní výchovy jsou účinnější, pokud jsou společně propojeny i s výchovou mimoškolní a rodinnou a pokud se při výchově mladé generace navzájem respektují.

Mimoškolská výchova

Mimoškolská výchova je nedílnou součástí komplexní výchovy a má rovnocenné postavení vedle výchovy školní a rodinné. Její úloha je nezastupitelná, probíhá ve specifických podmínkách pomocí specifických forem a prostředků. Navazuje na výchovu školní a rodinnou a zpětně jim poskytuje nemalé podněty na základě bezprostředních prožitků a zkušeností z různých kulturních, společenských, přírodovědných a jiných aktivit. Tato výchova se uskutečňuje pomocí celé *sítě společenských organizací, kulturních zařízení a sdělovacích prostředků*.

Výchovné působení společenských organizací probíhá jak *v rovině obecné, tak i specifické*. Jejich činnost má jak intencionální, tak funkcionální podobu. Intencionální (přímá) výchova se uskutečňuje prostřednictvím různých kurzů, přednášek, seminářů, diskuzí a dalších forem, fukcionální (nepřímá) výchova probíhá neustále při činnosti dané organizace a její prezentaci vně organizace např. při vystoupeních na veřejnosti. Působení organizace může být dlouhodobé i krátkodobé ve formě poradenské, propagační nebo agitační. Jedním z nejdůležitějších článků mimoškolské výchovy jsou *kulturní zařízení*. Jejich rozsahem a úrovní je náš stát na jednom z předních míst v evropském i světovém měřítku. Odpovídají za tvorbu, prezentaci a zachování kulturních hodnot a vytvářejí základní předpoklady pro rozvoj umění a celého života společnosti. Patří mezi ně muzea a galerie, knihovny, divadla, kina a koncertní zařízení, objekty památkové péče, zoologické a botanické zahrady, planetária apod. Hodnota toho, co poskytují, obohacuje poznání i citové prožitky lidí, stimuluje jejich zájmy a uspokojuje jejich potřeby.

Svůj podíl na výchově si kulturní zařízení plně uvědomují a připravují specifické prezentace pro různé zájmové a věkové skupiny, popularizují svou činnost ve veřejných sdělovacích prostředcích, prohlubují kontakty se školou a rodinou.

Hromadné sdělovací prostředky – tisk, rozhlas, televize, film, internet – jsou v naší době jedním z nejvýznamnějších výchovných činitelů. Mají široký rozsah působnosti, vstupují do každé rodiny a do každé životní situace. Poskytují informace z oblasti politiky, ekonomie, kultury, vědy, techniky i umění, ze sportu i společenského dění. Tím vším vychovávají mnohem intenzivněji než jiné tradiční prostředky. Mají čtyři základní funkce: informovat, bavit, přesvědčovat a zprostředkovávat kulturu. Funkcionálně působí na rozvoj osobnosti téměř každý podnět z těchto prostředků. V poslední době probíhá i diskuse o možných negativních vlivech médií hlavně na děti a mládež (prezentace násilí, drogové závislosti, nevázaného sexu apod.), proto je nutná i tzv. mediální výchova, která má vést mladou generaci ke správné orientaci v podnětech od masmédií, aby se naučila kriticky hodnotit informace a být rezistentní vůči jejich negativním vlivům. Pozitivní vlivy masmédií ale bezesporu převládají nad těmito negativními jevy.

Rodinná výchova

Rodina je nejstarší společenská instituce. Plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační, reprodukční i další funkce, vytváří určité emocionální klima, formuje mezilidské vztahy, hodnoty a postoje, základy etiky a životního stylu. Je formou začlenění jedince do sociální struktury. Nejběžnějším modelem dnešní rodiny je *rodina nukleární*, kterou tvoří rodiče a děti, v poslední době se však model rodiny proměňuje a vzniká variabilita jejích typů, např. rodina *neúplná, nevlastní nebo náhradní*. Současné pojetí chápe rodinu jako sociální skupinu, která žije ve vlastním prostoru, poskytuje péči a základní jistoty dětem a uspokojuje vlastní potřeby.

Podle současné pedagogické teorie je výchova v rodině nejvýznamnějším činitelem formujícím mladého člověka.

Rodinná výchova se uskutečňuje mnoha prostředky. Na prvním místě působí na její členy veřejné mínění – soubor typických názorů a přístupů ke skutečnosti. Toto veřejné mínění může být z hlediska výchovy příznivé, ale někdy i velmi nepříznivé záměrům společnosti, např. v oblasti vlastenectví, vztahu k práci, ústy k hodnotám materiálním i duchovním, kdy se mohou projevovat názory pozitivní, negativní nebo i zcela lhostejné. Veřejné mínění rodiny není neměnné, zejména pokud v ní dorůstá mladá generace, která se teprve vyrovnává s představami o životě a společnosti a utváří si vlastní názory.

Důležitým prostředkem rodinné výchovy je obsah rodinného života, společné zájmy a účast na různých kulturních, pracovních a sportovních činnostech. Rodina má možnost poskytovat svým členům zajímavé zážitky a zejména těm mladším předávat zkušenosti ze všech oblastí života, což se následně promítá do jejich postojů a chování. Tak např. v oblasti *vlastenecké výchovy* může svým členům umožnit krásy vlasti i jiných zemí a poznat tak jejich kulturní a materiální hodnoty. V oblasti *estetické* může podporovat umělecké sklony a zájmy a jejich aplikaci v životě, v oblasti *sportovní a tělesné* je její funkce v nejtělejší věku téměř nezastupitelná, většina vrcholových sportovců vděčí za své výkony především podpoře rodiny. Je ovšem rovněž důležité, aby rodiče uměli správně posoudit schopnosti a možnosti svých dětí a zbytečně je nepřetěžovali tím, že na ně kladou neúměrné požadavky, což se dříve nebo později projeví nerovnováhou jejich celkového rozvoje, zejména v období puberty. V oblasti *morálních kvalit* působí rodina především při výchově pozitivního vztahu k práci, zejména svým vlastním příkladem, dále při výchově k ukázněnosti, pevnému životnímu řádu a režimu.

Sebevýchova

Vedle uvedených výchovných forem hraje stále významnější úlohu sebevýchova, specifická forma pedagogického procesu. Při ní se jedinec sám stává jak iniciátorem, tak i realizátorem výchovně- vzdělávacího procesu, je tedy sám sobě pedagogem i vychovávaným. V plné míře lze tuto formu uplatnit až v dospělosti, ale některé prvky je možno aplikovat již i ve školním věku na základě účinné výchovy.

Koncepce sebevýchovy je podobná jako při výchově jiným jedincem. I zde je možno rozlišit *sebevzdělávání*, při kterém jde o rozvoj vědomostí, dovedností, návyků a schopností, a *sebevýchovu v užším slova smyslu*, při níž se rozvíjí postoje jedince ke skutečnosti, jeho zájmů, potřeb a adekvátního chování. Obsah a cíle sebevýchovy se rovněž neliší od obecných výchovných cílů, i když prioritu mají cíle individuální

Sebevýchova je podmíněna několika předpoklady. Na prvním místě je třeba zmínit motivaci, potřeby a zájmy. Jedinec může být motivován potřebou samostatnosti, potřebou kompetence, potřebou úspěšného výkonu, potřebou vyhnouti se neúspěchu. Vedou ho přitom zájmy filozofické, vědecké, technické, pracovní, sportovní aj. Někdy bývá problémem sladit tyto osobní motivy, potřeby a zájmy s celospolečenskými, aby měly i význam pro společnost.

Dalším předpokladem úspěšné sebevýchovy je schopnost autodiagnózy, kdy je jedinec schopen zhodnotit vlastní úroveň vývoje, posoudit dosažené výsledky, jejich klady i nedostatky a rozhodnout se pro další změny ve svém vývoji. Musí být rovněž schopen kriticky a sebekriticky hodnotit svoje možnosti a schopnosti, stanovit si cíle, plánovat, organizovat a kontrolovat dosažené výsledky.

Sebevzdělávání neboli autodidaxe je součástí sebevýchovy v širším slova smyslu. Je to vzdělání, při kterém si jedinec sám stanovuje vzdělávací cíle, vybírá učivo, volí metody, motivuje sám sebe, řídí a kontroluje své učení, hodnotí jeho kvalitu a přijímá další rozhodnutí. Závisí na osobnosti jedince, na jeho věku, životních zkušenostech, vytrvalosti, sebezpojetí, na podmínkách, v nichž jedinec žije, na dostupných pomůckách a studijní literatuře. Má řadu podob od ryze soukromé a individuální až po různé typy distančního vzdělávání, což je forma studia zprostředkovaného médií (telefon, televize, internet, rozhlas aj.). Je založeno na samostatném studiu účastníků řízeném specializovanou institucí bez přímého kontaktu studujících s vyučujícími. Výuku zajišťují speciálně připravené učební materiály (výukové balíčky), komentáře a podpora lektorů. Tyto formy distančního vzdělávání se uplatňují v systémech tzv. otevřené univerzity, která nabízí hlavně korespondenční studium, volný přístup k výuce bez přijímacích zkoušek pro všechny zájemce. Studují se různé obory bakalářské, magisterské i doktorské a převážná část studentů studuje při zaměstnání. První taková škola byla založena v 60. letech 20. století ve Velké Británii, v naší republice byla Nadace Open University založena v r. 1993. Má střediska v osmi městech a je filiálkou City University v Bratislavě. Další rozšířenou formou sebevzdělávání je kombinované studium, které se uplatňuje na většině českých vysokých škol a rovněž probíhá při zaměstnání. V České republice působí od r. 1995 Národní centrum distančního vzdělávání při Centru pro studium vysokého školství v Praze.

Sebevýchova se může týkat i široké veřejnosti. Je třeba ji však zabezpečit adekvátními prostředky, zejména konzultačními a poradenskými službami ve vzdělávacích a kulturních zařízeních, v profesních, právních, zdravotnických a jiných poradnách. Sebevýchovu jedince stimulují možnosti uplatnění a docenění získaných výsledků v profesi, ve škole nebo na veřejnosti.

Autoedukace a heteroedukace jsou spjité nádoby, které se navzájem ovlivňují, vytvářejí si pro sebe vzájemné podmínky, což se uplatňuje zejména při výchově dospělých. Školní a rodinná výchova (heteroedukace) by měla usilovat o prohloubení zájmů, potřeb a postojů ke skutečnosti, k lidem, k hodnotám, ke společnosti, vzdělání, k potřebám kulturním, sportovním i rekreativním. Pokud by nedošlo k rozvoji těchto potřeb a zájmů, snížila by se i motivace pro sebevýchovu (autoedukaci).

Význam výchovy ve společnosti

Současné pojetí výchovy je výsledkem dlouhého hledání optimálního výchovně-vzdělávacího modelu, který v sobě spojuje nejlepší pedagogické tradice s výchovnými potřebami moderní společnosti. Kromě činitelů ekonomických, sociálních a politických je výchova významným faktorem úspěšného rozvoje společnosti i jejích občanů jako vzdělaných, morálně uvědomělých a sociálně angažovaných osobností, které se kvalifikovaně a aktivně podílejí na životě společnosti.

Literatura:

Jůva, V. sen.; Jůva, V. jun. Úvod do pedagogiky. Brno: Paido, 1995, ISBN 80-85931-06-0

Jůva, V. et al. Základy pedagogiky (pro doplňující pedagogické studium). Brno: Paido 2001

Průcha, J.; Walterová, E.; Mareš, J.; Pedagogický slovník 4., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8